

تکمله‌ای بر مقاله «تأثر ارمنیان در تهران»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

قسمت مشروطیت

مسعود کوهستانی نژاد

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

در شماره (۲۰ و ۲۱) فصل‌نامه تئاتر (پائیز و زمستان سال ۱۳۷۸) مقاله‌ای تحت عنوان «تئاتر ارمنیان در تهران» نوشته آندرانیک هویان چاپ شد. در این مقاله اطلاعاتی در خصوص تئاترهای اجرا شده توسط هنرمندان و گروه‌های هنری ارمنی در تهران در فاصله پیروزی انقلاب مشروطه تا سال ۱۳۰۴ آمده است. اطلاعات مزبور علیرغم ارزشمندی خود، جهت ارائه تصویر کاملی از شرح مآوقع، نیازمند کامل شدن است. در این راستا در این نوشتار تلاش شده بخشی از اعلامیه‌های تئاترهای اجرا شده و نقدهایی که در این باب وجود دارد، ارائه شود. در خلال اعلامیه‌ها و نقدهای مزبور، نکات جالبی از کیفیت تئاترهای اجرا شده و شیوه‌های تبلیغی آنها وجود دارد که مجموع آنها گویای روند تطور و تعمیق هنر تئاتر در ایران است.

با امید به اینکه در پرتو تحقیقات جدید زوایای مختلف سیر تطور تاریخی تئاتر در ایران هر چه بیشتر آشکار شود بحث خود را با ارائه اعلامیه‌هایی از برگزاری تئاتر در مدرسه ارامنه در میدان حسن آباد تهران آغاز می‌کنیم.

همان‌گونه که در کتاب‌های مربوط به تاریخ تئاتر و نمایش ایران مذکور است یکی از عوامل گسترش تئاتر در ایران در دوره مشروطیت فعالیت تالار مدرسه ارامنه در میدان حسن آباد تهران بود. در این تالار طی نزدیک به دو دهه، تئاترهای معتبری

برگزار شد، و تا مدت‌ها، خصوصاً قبل از شروع فعالیت سالن گراند هتل در خیابان لاله‌زار، تالار مذکور را می‌توان تنها محل معتبر برگزاری تئاتر در تهران محسوب کرد. چگونگی تأسیس و نحوه فعالیت نمایشی در این مدرسه به کسوات در کتاب‌های مختلفی که در زمینه تاریخ نمایش در ایران نگارش یافته، مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه، جهت آشنایی هر چه بیشتر، نمونه‌هایی از اعلان‌های برگزاری تئاتر و یا نقد تئاترهای اجرا شده در مدرسه آرامنه تهران در فاصله سالهای ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۹ شمسی ارائه می‌شود.

در آبان ۱۲۸۸ (ذی‌الحجه ۱۳۲۷ قمری) دو تئاتر و یا «مضحکه» به نام‌های: طیب اجباری و سه شجاع در مدرسه آرامنه به اجرا درآمد. در گزارشی که از نحوه اجرای تئاترهای مذکور وجود دارد، آمده است: «شب یکشنبه ۱۹ [ذی‌حجه] در مدرسه آرامنه واقع در حسن‌آباد دو کمدی به تماشا گذاشته شده بود. تمریباً دو ساعت از شب گذشته بیش از دویست و پنجاه تن تماشاچی حضور داشتند. کمدی‌ها به زبان فارسی بود. پرده بالا می‌رود. نخست چنانچه در پروگرام مصرح بود، (طیب اجباری) به نظر تماشاچیان می‌رسد. این کمدی اثر مضحکه‌نویس مشهور قرن هفدهم مولیر فرانسوی است و به زبان فارسی ترجمه شده است [...] حسن این تئاتر این بود که آکتورها تماماً همان لباس‌های معموله در قرن هفدهم اروپا را در برداشتند و در حقیقت این صحنه یک صحنه تاریخی را تماشا می‌داد. آکتورها هر چند از ارمینان بودند ولی زبان فارسی رازن و مرد خیلی خوب و تحسین کردنی بیان می‌نمودند. این کمدی در سه پرده ختام یافته و مورد تجلیل تماشاچیان شد.

«سپس مضحکه دیگری به نام (سه شجاع) در یک پرده که از زبان ارمنی ترجمه شده بود به تماشا گذاشته شد [...] این تماشا هم موقع تحسین حاضرین گشته و

ساعت هفت شب به خوبی و خوشی به انجام رسید.^۱
در سال ۱۲۹۲ «شرکت تئاتر ارمنه» کمدی معروف خسیس از مولیر را در
مدرسه ارمنه اجرا کرد:

اعلان

شرکت تیاتر ارمنه

و به زبان فارسی نمایش خواهد داد.

خسیس (کمدی در پنج پرده، تصنیف مولیر مصنف مشهور فرانسوی)

شب جمعه پانزدهم جمادی الاولی در مدرسه ارمنه محله حسن آباد.

محل فروش بلیط: مغازه بهار خیابان لاله‌زار، شب نمایش در مدرسه مذکور.^۲

در پائیز همان سال، یک گروه تئاتری ارمنه که از قفقاز به ایران سفر کرده بود نیز در مدرسه ارمنه تئاترهایی را بر صحنه آورد. بر اساس مندرجات «اعلان نمایش جمعیت ارمنه» که در آذرماه سال ۱۲۹۲ منتشر شد، «هیأت نمایش ارمنه که چندی است از قفقاز به ایران آمده و در بعضی از شهرهای ایران برای ارمنه نمایش داده، مدتی است در تهران توقف نموده و در مدرسه ارمنه حسن آباد به لسان ارمنی چندین نمایش داده‌اند، سه شنبه ۲۵ ذی‌حجه [سوم آذر] هم برای اعلیحضرت شهبازی در دربار سلطنتی چند پرده نمایش داده‌اند و در روز جمعه ۲۸ ذی‌حجه [ششم آذر] ۱۳۳۱ [قمری برابر ۱۲۹۲ شمسی] دو ساعت و نیم از شب گذشته هیأت مزبور با مباشرت مسیو ایلیمان پرده‌هایی که برای اعلیحضرت شهبازی نمایش داده‌اند در مدرسه ارمنه حسن آباد برای عموم تکرار خواهند نمود».

۱- روزنامه ایران نو، ش ۱۰۶، ص ۱، ۲۳ ذی‌حجه ۱۳۲۷ قمری، ص ۲.

۲- روزنامه آفتاب، ش ۱۷۰، ۸ جمادی الاول ۱۳۳۱ قمری، ص ۳.

«بلیط‌های نمایش (را) ممکن است از مطبوعه تهران و در شب نمایش از مدرسه ارامنه تحصیل نمود».^۱

در خصوص اجرای نمایش در حضور احمدشاه گزارشی وجود دارد. بدین‌تقرار اساس «در لیله چهارشنبه گذشته [۲۵ ذی‌حجه] هیأت اکثر و اکثریست ارامنه که به تازگی ورود به تهران نموده‌اند در حیاط بلور با حضور اعلیحضرت اقدس همایونی و الاحضرت ولیعهد فرخنده مهد از دو ساعت از شب گذشته شروع به نمایش نموده و جالب نظر و مورد توجه ملوکانه قرار گرفتند. خصوصاً چند نفر از اکثریست‌ها که به خوبی از عهده وظایف و حرکات خود برآمده بودند بی‌نهایت مورد تحسین [واقع] شده و ساعت پنج نمایش مذکور اختتام پذیرفت و از طرف الاحضرت اقدس همایونی انعام کامل در حق آنها مرحمت و اعطاء گردید».^۲

در سالهای بعد اجرای تئاتر در مدرسه ارامنه ادامه یافت. از جمله در اسفند سال ۱۲۹۶ درام تریلیبی اثر ژ. گره در سالن مدرسه مزبور به نمایش درآمد:

«نمایش عالی در سالن مدرسه ارامنه

امشب شب دوشنبه ۱۳ جمادی‌الاول [۷ اسفند] در تحت نظارت شرکت پرستاران
فقرا

«با مساعدت و متابعت

مسیو آرمینان آرتیست مشهور و مادام دوریان آرمینان آرتیست معروفه
«درام مشهور تریلیبی از تصنیفات ژ. گره در پنج پرده
ترجمه پس به فارسی نوشته و طبع شده و به خریداران بلیط داده می‌شود.
قیمت بلیط: از سه تومان تا سه قران

۱- روزنامه آفتاب، ش ۲۵۰، ۲۶ ذی‌حجه ۱۳۳۱ قمری، ص ۲.

۲- همان، ش ۲۵۱، ۲۹ ذی‌حجه ۱۳۳۱ قمری، ص ۲.

محل فروش: مطبعه فاروس و مدرسه ارامنه

نمایش در ساعت هشت و نیم از ظهر گذشته شروع و ارکستر نظامی مترنم خواهد بود. برای تماشا بشتابید، غفلت نکنید. قیمت مناسب است.^۱

و در آذر ۱۲۹۸ نیز کمدمی اموات زنده در محل سالن مدرسه ارامنه برگزار شد: «در ليله دوشنبه ۲۸ ربیع‌الاول [۲۹ آذر] ساعت ۸ و نیم بعد از ظهر در سالن مدرسه ارامنه واقع در حسن آباد نمایش عالی داده می‌شود. به زبان فارسی.

اموات زنده

کمدی بسیار خنده‌دار در سه پرده

قیمت بلیط از سی قران الی چهار قران

برای خرید بلیط رجوع نمائید به مسیو خانبانیان در مغازه کستوار فرانسه و در شب نمایش در مدرسه ارامنه.^۲

به تدریج علاوه بر نمایش، اجرای موسیقی و رقص نیز در تالار مدرسه ارامنه متداول شد. در این خصوص اعلان‌های فراوانی راجع به اجرای کنسرت و نمایش در مدرسه مزبور وجود دارد که به عنوان نمونه یکی از آنها را ذکر می‌کنیم:

«تالار مدرسه ارامنه

جمعه دویم جمادی الاخر پنج ساعت بعد از ظهر

جشن افتتاح انجمن ادبی و صناعی تهران

که برای بسط و توسعه ادبیات و موسیقی و تئاتر در ایران تأسیس یافته. با حضور رجال

۱- روزنامه رعد، ش ۷۶، س ۱۲، ۹ جمادی الاول ۱۳۶ قمری، ص ۱.

۲- روزنامه رعد، ش ۲۰۴، س ۱۰، ۲۷ ربیع‌الاول ۱۳۳۸ قمری، ص ۴.

واعیان محترم و کور دیپلماتیک.

در این شب‌نشینی مجلل و باشکوه نمایش‌های عظیم‌النظیری به توسط بزرگترین آرتیست‌ها و موسیقی‌دان‌های شهر بر طبق پروگرام ذیل داده می‌شود:

حکایت شرقی، تراژدی در یک پرده به زبان فارسی، کنسرت ایرانی، کنسرت اروپایی، اعتصاب آهنگران (به زبان فارسی)، اشعار سعدی، رقص سالمه، زبان انگلیسی را چگونه حرف می‌زنند، کمدی در یک پرده به زبان فرانسه.

آقایانی که تاکنون بلیط خریداری نکرده‌اند می‌توانند روز جمعه از دو ساعت بعد از ظهر در سالن مدرسه ارامنه اتباع نمایند.^۱

علاوه بر مدرسه ارامنه گراند هتل و سالن‌های آن نیز یکی دیگر از اماکن معتبر برگزاری تئاتر در عصر مشروطه بود. بدین لحاظ طبیعی است که در گراند هتل نیز از سال ۱۲۹۶ به بعد تئاترهایی توسط ارامنه برگزار شود. برخی از این تئاترها، از جمله مهم‌ترین متون نمایشی غرب به شمار می‌رفتند. در آغاز سال ۱۲۹۸، تئاتر راهزنان نوشته شیلر در گراند هتل بر روی صحنه رفت:

«نمایش در سالون گراند هتل

در لیله دوشنبه ۵ رجب [۱۵ فروردین] هشت ساعت و نیم بعد از ظهر شروع می‌شود. جشن مرتبه دار کلاسیک، در تحت نظر آرتیست‌های ارامنه آ. آرمینان و مادام دوریان - آرمینان به زبان ارمنی داده خواهد شد.

«راهزنان نمایش رقت‌آمیز در پنج پرده شیلر

ترجمه نمایش به زبان فارسی طبع شده، درب گراند هتل مجاناً داده خواهد شد. از

آقایان محترم خواهش می‌شود که بعد از بالا رفتن پرده خیلی ساکت باشند.
قیمت بلیط: از ۱۵۰ قران، صندلی ردیف اول ۳۵ قران، ردیف دوم ۲۵ قران، ردیف سوم ۲۰ مابقی از ۱۵ الی ۲ قران.

محل فروش بلیط: مطبعه تهران و در شب نمایش در صندوق تئاتر

تئاتر فوق که از تراژدی‌های معروف شیلر آلمانی است فوق‌العاده جالب توجه است خلاصه آن این است: برادر کره‌المنظر به برادر وجیه مسافر خود که مورد محبت خانواده واقع شده حسادت می‌ورزد و اخباری جعل نموده به پدر پیر و ناتوان خود می‌دهد که برادر را از نظر پدر و مادر بیندازد. همینکه اعمالش پایان رسیده و به نتیجه گرفتن می‌رسد برادر مسافر بر او حمله برده و او ناچار می‌شود که خود را بدست خود معدوم سازد.

(ایران)^۱

«حدود یک ماه و نیم پس از اجرای تئاتر راهزنان به منقعت «جمعیت خیریه ایتم»، مراسم کنسرت و نمایشی در شب «یکشنبه هفدهم شعبان برابر با ۲۸ اردیبهشت در سالن گراند هتل» برگزار شد. پرده دوم و سوم مراسم فوق به برگزاری نمایش اختصاص داشت». «این نمایش توسط بهترین آکتر و آکتیس‌های آرامنه تحت‌نظر مسیو ارمنیان به زبان فارسی داده می‌شود. سپس این نمایش از افکار عالیه یکی از متفکران اروپا است که «شرح احوال و دوره زندگانی اولین مرد و زن عالم خلقت» را در بهترین وضعیت طبیعی در ضمن حقایق عبرت‌انگیزی تشریح و توضیح می‌نمایند». در ادامه اعلان توضیح داده می‌شود: «در نمایشی که از طرف هیأت خیریه ایتم در چهار پرده، دو پرده کنسرت در تحت نظارت همین هیأت و دو پرده نمایش به زبان فارسی در تحت نظارت مسیو ارمنیان، به موجب اعلان مندرج

در همین شماره در شب یک شنبه هفده شهر جاری داده می‌شود، برحسب پیشنهاد مسیو آرمینان یک پرده به زبان فرانسه که فوق‌العاده جالب توجه است، اضافه بر دو پرده فوق خود مسیو آرمینان شخصاً^۱ نمایش خواهد داد.

«می‌توان گفت تا امروز در ایران چنین نمایشی داده نشده و این اولین دفعه‌ای است که بهترین آکتر و آکتریس‌های آرامنه به زبان فارسی و فرانسه چنین نمایشی می‌دهند.»^۱

و چند روز بعد در خلال گزارشی ذکر می‌شود: «نمایش در سه پرده، دو پرده به زبان فارسی و توسط مسیو آرمینان و آکتریس‌های آرامنه و یک پرده دیگر به زبان فرانسه، شورش آهنگران، توسط خود مسیو آرمینان داده شد که فوق‌العاده حاضرین را بهره‌مند داشت.»^۲

افزون بر یک سال بعد، در شهریور ۱۲۹۹ یک تئاتر با شکوه دیگر توسط هنرمندان ارمنی در گراند هتل برگزار شد این تئاتر «نادر شاه افشار» بود که با هم‌مروری بر اعلان مفصل آن که در روزنامه ایران چاپ شد، خواهیم کرد:

«در سالون گراند هتل

لیله یک شنبه ۲۸ ذی‌الحجه الحرام ۱۳۳۸ هشت ساعت و نیم بعدازظهر شروع خواهد شد.

دفعه اول در تهران به زبان فارسی

به عضویت مسیو کستایان، خانم گل صبا و آرتیست‌های دیگر، دفعه اول نمایش داده خواهد شد.

۱- روزنامه رعد، ش ۳۷، س ۱۰، ۱۳ شعبان ۱۳۳۷ قمری، ص ۴.

۲- روزنامه رعد، ش ۴۲، س ۱۰، ۱۹ شعبان ۱۳۳۷ قمری، ص ۲.

نادرشاه افشار درام تاریخی در هفت پرده

نادر شاه بر اسب سفید سوار و با رفقایش بر روی سن می‌آید. موزیک ژاندرمری در درب گراند هتل و موزیک قزاق‌خانه در قصر شاه سلطان حسین موقع جلوس به تخت شاه سلطان حسین مترنم خواهد شد. تقریباً صد نفر در این نمایش عضویت دارند.

قیمت بلیط از ۵۰ قران الی ۴ قران از برای شاگردان مدارس ۳ قران. از چهار نفری ردیف اول ۲۵ تومان از چهار نفری ردیف دوم ۲۰ تومان بلیط‌ها قبلاً بفروش می‌رسد. در مطبعه فاروس و در شب نمایش در درب دخول.

- ۱- قصر شاه سلطان حسین: انجمن وزراء از برای جلوگیری از حملات کردها، مقتول شدن ادعلم خان صدراعظم و گرجی بیک سردار.
- ۲- منزل نادرخان قاپاق، نادرخان با رفقایش سوار اسب سفید در سن می‌آید. برای جنگ با دشمنان ایران و آزاد نمودن خراسان تصمیم می‌گیرد.
- ۳- اردوگاه شاه طهماسب در میدان جنگ: ورود نادرخان در قشون و تقاضای کمک کردن با قشون - شاه طهماسب تقاضای او را قبول می‌کند و او را سردار کل قشون معین می‌کند.
- ۴- ایلچی فرستادن افغانها نزد نادرخان سردار و تقاضای متارکه جنگ - نادر عهدنامه افغانها را قبول نمی‌کند.

۵- حیدرخان صدراعظم - چون میل ندارد نادر خان طرف توجه شاهنشاه واقع گردد به انواع دسایس نزد طهماسب شاه (وی را) به این قسم معرفی می‌کند که خیال غضب تخت سلطنت (را) دارد. صدای شیپور، موزیک، نادر خان از جنگ فاتح برمی‌گردد. طهماسب شاه حکم می‌نماید او را به زندان انداخته و سرش را بزنند،

نمایش باشکوه

در سالون گرانند مثل لیلۃ بیسته و چهارم ربیع الاول هشت ساعت بعد از ظهر بتوسط کمیته مسیورین روپا - آکتوریس مشهور مادام آقا بابوف و سایر

آکتوریسهای اروپائی

بیت‌المال

پروگرام در چهار قسمت : ۱ - یک پرده کمدی بتوسط آکتورهای ایرانی : ۲ - اپرای روسی ۳ - رقص معروف هفت حجاب (سالمه) ۴ کپورت ایرانی : پیش درآمد - آواز - تعزینات بیات ترک و رقصهای مشرق زمینی

قیمت بلیط از ۱۲۰ فرانک الی ۴ فرانک

محل فروش - علاءالدوله منزل مسیور روپا - لاله زار مطبوعه مدرن - شب نمایش
درب گرانند مثل

ولی سخن‌های حَقّه نادر، قشون را به هیجان آورده و همین مسئله باعث به خلاصی و شاهنشاه شدن نادر می‌گردد. خلع شاه طهماسب از سلطنت و برقراری نادر شاه به سلطنت.

۶- قصر نادرشاه و طغیان ملت: مجروح شدن نادر شاه، وزراء در حضور شاه شورش را به رضا قلی‌خان پسر نادرشاه نسبت می‌دهند. نادر شاه حکم می‌کند چشم‌های پسرش را از کاسه بیرون آورده و از قصر سلطنتی خارج نمایند. حکم اجرا شد. ولیعهد به واسطه حکم پدر خویش کور شد.

۷- خوابگاه نادرشاه: نادرشاه از کرده خود پشیمان شده خیالات مدهش و پریشان به او دست می‌دهد. مقتول شدن نادر شاه.

ملکه کل جهان، رضا قلی‌خان پسر بی‌چشم خود را می‌آورد نزد پدر و چون مشاهده می‌کند نادر شاه کشته شده، مادر و پسر بنای شیون را می‌گذارند.^۱

یکی از معروفترین اپرت‌هایی که در دوره مشروطیت چندین بار توسط هنرمندان مختلف اجرا شد، اپرت اصلی و کرم بود. این اپرت یک بار نیز توسط هنرمندان ارمنی در بهمن‌ماه ۱۲۹۹ در سالن گراند هتل به صحنه آمد. هنرپیشه‌گان این اجرا که به زبان فارسی بود، «مسیو آرمن آرمینان، مادام دوریان آرمینان و مادام آقابایوف بودند.» در پرده دوم مادام دوریان آرمینان رقص معروف بالت به جا آورد.^۲

و بالاخره نمونه دیگری از اعلان‌های تئاتری که در سالن گراند هتل برگزار شد به اعلان «نمایش‌های زن گنگ، جنایت عشق و تابلو ویوان» اختصاص می‌دهیم. با هم مروری بر این اعلان کنیم:

۱- روزنامه ایران، ش ۷۴۰، ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۳۸ قمری، ص ۴.

۲- همان، ش ۸۲۸، ۲۱ جمادی‌الاول ۱۳۳۹ قمری، ص ۴.

«نمایش با شکوه

زن گنگ جنایت عشق تابلو ویوان
به زبان فارسی

به توسط مادام و مسیو طربان و سایر آماتورها

در لیله سه‌شنبه هفتم رجب المرجب ۱۳۴۰ [۱۱ اسفند] در ساعت هفت و هداظهر در سالن گراند هتل به معرض نمایش گذارده می‌شود.

اولی که از آثار نویسنده مشهور معاصر فرانسه آنتول فرانس می‌باشد برای دفعه اول و ثانوی که از آثار قلم یکی از نویسندگان ارامنه است بنا بر خواهش آقایان محترم تکرار می‌شود.

- ۱- زن گنگ کمدی محفوظ‌کننده و اخلاقی در دو پرده
 - ۲- جنایت عشق تراژدی در یک پرده
 - ۳- تابلو ویوان (برای اولین دفعه در سالن گراند هتل)
- محل فروش بلیط قبلاً دفتر گراند هتل و شب نمایش در گیشه.^۱

یکی دیگر از زمینه‌های فعالیت هنرپیشگان تئاتری ارامنه در ایران در دوره مشروطیت برگزاری نمایش به نفع موسسات خیریه بود. در این باره چند نمونه از اعلامیه‌های برگزاری نمایش‌ها را مرور می‌کنیم.

در اواسط اردیبهشت سال ۱۲۹۸، از سوی جمعیت خیریه ایتمام به منظور جمع‌آوری اعانه برای ایتمام، مراسم کنسرت موسیقی و نمایشی دز گراند هتل برگزار شد. در اعلامیه‌ای که به همین مناسبت انتشار یافت، می‌خوانیم:

«کنسرت - نمایش

شب یکشنبه دهم شعبان در سالن گراند هتل از طرف جمعیت خیریه ایتم نمایش و کنسرت داده می‌شود.

پرده اول - کنسرت: یک ساعت از شب گذشته که تقریباً هفت ساعت و نیم از ظهر گذشته است پرده بالا می‌رود، عالی‌ترین مقامات موسیقی ایرانی که جدیداً اختراع شده توسط اولین استادان این فن نواخته خواهد شد.

پرده دوم و سوم نمایش: این نمایش برای فرزندان آدم جالب سی دقت و عبرت است که توسط اولین آکتر و آکتريست‌های ارامنه به زبان فارسی داده خواهد شد.

پرده چهارم - کنسرت: بهترین الحان موسیقی جدید در پرده‌های تازه در ضمن آهنگ‌های بدیع شنیده خواهد شد.

محل فروش بلیط: دفتر گراند هتل - بازار حجره مدیر الصنایع، حجره حاجی میرزا زین‌العابدین خان گوهری.^۱

در سال ۱۲۹۹ نیز چند نمونه از نمایش‌های فوق توسط گروه‌های تئاتری ارامنه در تهران اجرا شد. در مرداد آن سال «ماهرترین آکتر و آکتورس‌های ارامنه» به منفعت مدرسه شبانه‌روزی خیریه ایتم برنامه‌ای را اجرا کردند:

«بهترین نمایش‌های اخلاقی

به منفعت مدرسه شبانه‌روزی خیریه ایتم

این نمایش در سه پرده در لیل نوزدهم شهر جاری در سالن گراند هتل توسط ماهرترین آکتر و آکتريس‌های ارامنه به معرض ظهور گذارده می‌شود. تا امروز نمایشی به این درجه جالب توجه داده نشده است. آقایی که در این نمایش حضور به هم رساند علاوه بر

اینکه اعانت و مساعدتی به مدرسه شبانه‌روزی ایتم می‌کنند از ملاحظه این نمایش فوق‌العاده محظوظ و بهره‌مند خواهند شد.

محل فروش بلیط، لاله‌زار درب گراند هتل.^۱

در اواخر همان سال نیز دو تئاتر «عدالت را کجا باید پیدا کرد؟» و «انکشاف جدید» به منفعت انجمن خیریه اداره تحریر توسط هنرپیشگان ارمنی همراه با هنرمندان ایرانی اجرا شد.

«عدالت را کجا باید پیدا کرد؟»

«پسی است جدید و عالی که توسط آماتورهای معروف (آقایان طیب‌زاده و آقامیرزا سید علی‌خان) و آماتور و آماتورست‌های ارمنه به منفعت خیریه تحریر در سالن گراند هتل نمایش داده خواهد شد.

شب جمعه ۲۵ جمادی الاول مطابق ۱۵ دلو ۱۲۹۹ را فراموش نفرمائید.

محل فروش بلیط عصرها درب گراند هتل و شب نمایش در گیشه گراند هتل خواهد بود.^۲

گروه نمایشی فوق‌تر قرار بود دومین تئاتر خود به نام «انکشاف جدید» را در «لیله سه‌شنبه ۱۳ جمادی الثانی مطابق ۴ برج حوت ۱۲۹۹ در سالن گراند هتل» اجرا نمایند. ولی وقوع کودتا در شب سوم اسفند (حوت) مانع از برگزاری تئاتر مزبور شد.

هنرپیشگانی که تئاترهای مورد بحث در این نوشتار را اجرا می‌کردند هر یک به

۱- روزنامه ایران، ش ۷۱۴، ۹ ذی‌قعدة ۱۳۳۸ قمری، ص ۲.

۲- روزنامه ایران، ش ۸۲۹، ۲۳ جمادی الاول ۱۳۳۹ قمری، ص ۴.

سهم خود نقش ارزنده‌ای در رشد و گسترش هنر تئاتر در ایران داشتند. در این میان شاید بتوان پرآوازه‌ترین این هنرمندان را مادام آقایوف پری^۱ ذکر کرد. تقریباً در تمامی نمایش‌ها و اپرت‌های مهمی که در سالهای بعد از کودتای ۱۲۹۹ در تهران اجرا شد، مادام آقایوف نقش اصلی را به عهده داشت. از میان تعداد زیاد اعلان‌های در دسترس نمایش‌ها و اپرت‌های مذکور به عنوان نمونه به اجرای نمایش یا اپرت پریچهر و پریزاد در سال ۱۳۰۰ اشاره می‌کنیم. این «نمایش باشکوه» و یا «اپویه»^۲ لیریک (یا درام تاریخی مخلوط با موزیک) «از فکر دقیق آقای رضاخان کمال» بوده و «به زبان فارسی و در پنج پرده» در لیله سه‌شنبه ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۳۴۰ [قمری برابر ۷ آذر ۱۳۰۰ شمسی] اجرا شد.

براساس اعلان موجود «تقریباً» سی نفر از زن و مرد در این نمایش شرکت می‌کنند و رل پریچهر توسط آرتیست مشهور و تحصیل کرده اروپا مادام آقایوف و رل شاه توسط استاد ماهر مسیو طریان بازی می‌شود».^۳

از جمله اپرت‌های مشهور دیگری که توسط مادام آقایوف در تهران اجرا شد، اپرت الاهی بود. این اپرت در آخرین روزهای سال ۱۳۰۱ به مناسبت سالگرد شروع

۱- پری آقایوف (آقابابیان) در بهار ۱۲۷۹ شمسی (۱۹۰۰) در تهران در خانواده‌ای ارمنی به دنیا آمد. او برای تحصیل موسیقی و آواز به کنسرواتور شارلتنبورگ برلن رفت. در آغاز جنگ جهانی اول به مسکو رهسپار شد و سرانجام تحصیل خود را در موسیقی، آواز، باله و تئاتر در کنسرواتور سلطنتی مسکو، رم و فرانسه ادامه داد و سپس به ایران آمد و در جمعیت‌های ارامنه خوانندگی کرد. او سپس به تئاتر روی آورد و با همکاری با شهزاد کار خود را آغاز کرد.

ر.ک. کوششهای نافرجام اسیری در صد سال تئاتر ایران، گوران، هیوا. تهران انتشارات آگاه،

۱۳۶۰، ص ۱۲۰.

۲- اصل لغت به زبان فرانسه "apologue" است به معنی قصه اخلاقی.

۳- جریده قانون، ش ۹، س ۱، ۲ آذر ۱۳۰۰، ص ۲.

بازیگری مادام آقايوف به اجرا درآمد. متن نمایشی آن توسط خودش تنظیم شد و تقریباً تمامی هماهنگی‌های دیگر نیز توسط مشارالیه انجام گردید. اجرای اپرت مذکور در حضور بسیاری از شخصیت‌های فرهنگی تهران انجام شد و بدین سبب نیز با تشویق شدید آنها مواجه شد. گزارش کاملی از برگزاری این اپرت وجود دارد که در خلال آن ابی‌عادی از فعالیت هنرمند مذکور مشخص می‌شود.

«نمایش ال‌ا‌هه»

مهارت و زبردستی آرتیست شهیر مادام آقايابووف پری در فن تئاتر به قسمی ما را مجذوب ساخته که از هر نمایشی که خانم مشارالیها شرکت دارند بی‌اختیار ما را وادار به حضور در آن می‌نماید. از چندی به این طرف با کمال بی‌صبری انتظار نمایش ال‌ا‌هه را داشتیم تا اینکه بالاخره در لیله دوشنبه گذشته در سالن نمایش حضور بهم رسانیده اینک ملاحظات خود را ذیلاً می‌نگاریم.

نمایش قاعدتاً بایستی در ساعت هشت بعدازظهر شروع شود و اداره‌کنندگان نمایش هم در این امر جدیتی داشتند ولی اتفاقاً به واسطهٔ بارندگی شب قبل و اشتعالی که در بین سیم‌های چراغ برق گراند هتل رخ داده بود، در کارخانه چراغ برق عیبی پیدا شد که باعث گردید چراغ از موقع دیرتر روشن شد و چون بدو چراغ الکتریک نمایش مطلوب نبود این بود که بالاخره و پس از آنکه در ساعت نه و نیم چراغ روشن شد، نمایش هم شروع گشت. پرده اول عبارت از کنسرت اروپائی بود و نظر به اینکه گوش ما هنوز شنیدن الحان موسیقی اروپائی را نمی‌پسند اغلب آقایان ایرانی این قسمت را نپسندیدند ولی اروپائی‌ها که حضور داشتند هر لحظه شادی و بشاشیت خود را با کف‌زدن‌های متوالی ظاهر می‌ساختند و مخصوصاً که آواز هلنوز آرتیست شهیر مادام آقايابووف ناظرین ایرانی را هم به اهتزاز آورد. اگرچه پرده کنسرت چندان مؤثر مواقع نشد ولی نظر به اینکه این نمایشی بود که معمولاً در

سال یک مرتبه مادام آقابوف به امتیاز سنواتی که داخل در جمعیت تئاترال شده‌اند میدادند، البته دوستان ایرانی و اروپائی ایشان وظیفه خود می‌دانستند که در این نمایش سالیانه شرکت جویند. خانم مشارالیها هم برای این که هر دسته از ناظرین راضی و خشنود باشند به مذاق هر یک قسمتی را تهیه نموده بودند چنانکه اگر آن شب گروه کنسرت نبود آقایان اروپائی ناراضی مراجعت می‌کردند ولی پرده کنسرت ناظرین اروپائی را خوشنود و پیس الاهه حاضرین ایرانی را مسرور ساخت بعبارة الاخری نه آقایان اروپائی حق شکایت از قسمت ایرانی دارند نه آقایان ایرانی حق گله از کنسرت اروپائی و به علاوه این پرده بخودی خود مهارت و زبردستی مادام آقابایوف را [یک کلمه نامفهوم] واضح و ثابت و مبرهن نمود چه همان طور که در این قسمت باکمال زبردستی از عهده خوانندگی اروپائی برآمدند، توانائی خود را در خواندن آوازهای ایرانی چندین مرتبه بهتر آشکار ساخته که این مسئله خاص خانم مشارالیه می‌باشد و کمتر نظیر دارد.

اما نمایش الاهه

قبل از بالا رفتن پرده، ارکستر روح بخش که از زیر پنجه‌های ماهرانه اساتید فن خارج می‌شد شروع نمود و به قسمی که عموم را جلب نمود که فریاد شادی از همه برخاست. پرده آهسته بالا رفت، منظره دلکش صحنه را جز هنرور و دیداران هم قلم و بیانی [آنها] قادر به توصیف نخواهند بود. باغی دلگشا که به انواع ریاحین و گل‌های مزین بود نمودار گردید - فواره به ارتفاع زیاد در حال جستن و آب مانند دانه‌های مروارید در روی گلها می‌ریخت. دخترانی که هر یک نمونه گلی بودند، در اطراف فواره برخاسته و رقص می‌نمودند. موضوع پیس عبارت بود از اینکه یکی از سلاطین مشرق زمین در خواب عاشق الاهه ربه‌النوع گلها می‌شود.

الاهه هم بی‌میل نیست و راضی به همسری با شاه شده به حرم سلطان حرم داخل می‌شد - حضور الاهه در حرم و نصایح سودمند او که اسباب آسایش رعایا

بود باعث شد که سلطان اطرافیان خائن و متقلبین درباری را اخراج می‌نماید و بساط عدل می‌گسترده. این، اسباب عدم رضایت آن جماعت شده با برادر شاه در عزل او هم دست شده و ضمناً زن‌های حرم سلطان هم که حضور الاهی را باعث سیاه بختی خود می‌دیدند، آتش را دامن زده تا بالاخره شاه را وادار به اخراج الاهی و عودت وزرای سابق می‌نمایند. شاه چون تاب مفارقت الاهی را نمی‌آورد با خنجری خودکشی می‌نماید - الاهی از آسمان فرود آمده و به جای خنجر دسته‌گلی در روی سینه شاه گذارده و پس از آنکه شاه از خواب برمی‌خیزد همه را موهوم و خواب دانسته و غیر از دسته گل چیزی دیگر باقی نمی‌بیند - این بود خلاصه اصل پیس که به قلم توانای مادام آقابایوف با آن نکات و ظرافت به رشته تحریر آمده است.^۱

اما شرح توانائی و زبردستی آرتیست شهیر مادام آقابایوف که عهده‌دار ژل الاهی بودند بقدری است که از عهده قلم و بیان‌ها برآید مخصوصاً "آواز روح‌بخش ایشان طوری عموم را به اهتزاز و خرمی می‌آورد که هر آن کف زندهای متوالی و فریادهای احسنت نثارش می‌نمودند و ما می‌توانیم حقیقتاً" خانم مشارالیها را خداوندگار آواز بنامیم. در قسمت بازی آن رشته‌های طبیعی و ماهرانه مخصوصاً "در موقع مفارقت چنان حقیقی و طبیعی بود که حدی بر آن تصور نمی‌توان کرد. به علاوه قدرت قلمی ایشان در تألیف و نگارش این پیس و ترتیب اداره کردن آن که به آن منظرة بی‌نظیر مجسم ساخته بودند ما را وادار می‌سازد که چندین برابر احسنت ناظرین آن شب، درود و ثنا به ایشان بفرستیم و با صدای بلند خانم مشارالیها را مخاطب ساخته بگوئیم که حیات تأترال ما مدیون زحمات و و مساعی جمیله شماست.

شمائید که روح تاترال ما را زنده کرده رونقی به سزا دادید و تنها این تاج افتخار آدمی لایق شماست - مقام شما بالاتر از آن است که به تصور درآید به عبارت اخری داشتن چون شما وجودی که ملکات فاضله علمی و صنعتی را با جنبه ایرانیت

حقیقی و نجابت ذاتی داراست حقیقتاً مایه افتخار است - همین قدر می‌گوئیم که حیات تاترال ما مرهون و مدیون شماسست و تا ابد نام شما در تاریخ ادبیات ما با خط جلی ثبت است -

شما در یک شب سه قسمت مهم ادبی را با هم جلوه دادید.

عشق - موسیقی - شعر - و راستی در هر یک با کمال مهارت از عهده برآمدید. اینک احساسات قلبی ما که به منزله کل فنا ناپذیری هستند به شما تقدیم می‌شود. اما سایر اکتورها که مخصوصاً برای دل‌های خودشان خوب انتخاب شده بودند انصافاً هر یک در نهایت مهارت از عهده برآمدند - افراد ارکستر از آن جایی که مایل نبودند ما آنها را بشناسیم لذا اسمی از آنها نبرده ما هم نشناخته تشکرات خود را به آنها هدیه می‌فرستیم و تعالی آنها را از خداوند خواهانیم.

در پرده دویم نمایش آقای میرزا سعیدخان نفیسی از طرف آقایان مدیران جراید از خانم محترم مادام آقابایوف تشکر نموده و زحمات ایشان را تقدیر نمودند و در پایان دو گلدان نقره‌ای که یکی از طرف آقایان مدیران جراید و یکی هم از طرف هیأت آرتیست‌ها تهیه شده با دسته گل‌های زیادی که اشخاص دیگر تهیه کرده بودند تقدیم خانم مشارالیها نمودند و ضمناً آقای نفیسی اظهار داشتند که نظر به اینکه رسم است عموم آرتیست‌ها اسمی برای خود تعیین می‌کنند که در نمایشات به آن اسم نامیده شوند، خانم محترم آقابایوف برای ابراز علاقه خود به جامعه ایرانیت کلمه پری را که فارسی خالص است انتخاب نمودند و بعد از این به این اسم نامیده می‌شوند. این انتخاب اسم فارسی بیشتر باعث خرسندی ناظرین گردید و با کف‌زدن استقبال نمودند.

اما قسمت‌های برجسته موسیقی نمایش بی‌اندازه دل‌نشین و به موقع انتخاب شده بود مخصوصاً اشعار متین و با قوافی صحیح آن که تا به حال در هیچ یک از اپرت‌ها و نمایشات نظیر نداشته اپرت الاهی را به طرز اکمل بی‌نظیر و ممتاز ساخت

بـزبان فارسی

پیداکار ارنیست هشموز

مـیو

ارمن ارمنیان

نمایش عالی باشکوه در سالون گراندهال در دو قسمت :

۱ - جنایت عشق یا حکایت کنجکاوای زن

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ادم - حوال

در ایله جمعه دهم ربیع الاول هفت ساعت بعد از ظهر داده خواهد شد
محل فروش رابط - دفتر سینمای آدوس

مطبعة باقر زاله

چنان که می‌توان گفت اولین نمایش بود که در تهران با محسنات و تکمیلات لازمه بدون هیچ نقصی به صحنه گذارده شده است. ضمناً متذکر می‌گردیم که از وقتی که خانم محترم پری در تهران اقامت دارند این دومین مرتبه بود که نمایشی به نفع خود دادند آن هم جشن سالیانه آرتیستیک ایشان بوده است و آقایانی که در آن شب حضور داشتند تصدیق خواهند کرد که خانم مشارالیها نفع پولی در نظر نداشته و مبلغ گزافی خرج نموده بودند و تنها نقطه نظر ایشان پیشرفت صنعت بوده نه فایده مادی - و به عبارت اخیری خدمت به معارف ایران را در نظر داشته و پس در خاتمه کارکنان جریده قانون به نام معارف و ادبیات ایران زحمات یگانه آرتیست شهر پری را تقدیر و انتظار دارند که وزارت جلیله معارف به پاس خدمات عالییه خانم مشارالیها و به نام قدرشناسی زحمات ایشان را به اهداء یک قطعه نشان علمی جبران نمایند که تنها پاداشی خواهد بود که در مقابل خدمات بی‌اندازه خود در ایران زیب پیکر خواهند نمود. با این ملاحظات و مشاهدات نمی‌توان شیادهای این مملکت را شیاد و شغل نامشروع این‌ها را شیادی خواند - گرچه همان‌طوری که نتایج عملیات شاقه این اشخاص بی‌قدر و قیمت است، بدبختانه ضرر اعمال آنها نسبت به جامعه زیادت و بزرگتر بوده هر عمل نامشروع کوچکی از یک نفر عامل بی‌قیمت کوچکتیری، یک صدمه بزرگ دیگر خانه خرابی آور عمده برای ملت و مملکت و دولت تولید نموده و می‌نماید - چنانچه [یک کلمه نامفهوم]ها و عید خون تجویزکننده‌ها، زنده باد و مرده‌بادگوینده‌ها، سنگ‌پرانهای چهار روز قبل درب بهارستان را هرگاه به ترازوی انسانیت گذاشته سنجیده یک مثقال وزن در همه این‌ها ندیده و هم چنان نتایج شخصی آنها را تحت نظر آورده غیر از سورچرانی و خودسازی خیر دیگری نیافته با این حال صدمات عمومی وارده از اعمال آنها، هر حساسی را متوحش کرده و کوچکش باعث خانه خرابی عموم می‌گردد. این طبقه را به جای شیاد و شارلاتان باید مار و عقرب اجتماعی خواند زیرا این‌ها مثل مار با

لذات، خاصیت و نتیجه نداشته و به درد کاری نخورده ولی نیش و زهرش انسانهای شریف و عالم و مفید و باقیمتی را می‌کشد.

بله این است کمیّات و کیفیات این اشخاص (که) در این چند سال باعث بدبختی ملت گردیده راه سعادت جامعه را بسته، دولت را از کار بازداشته، منافع مقاصد مملکت‌کش اجانب شده عقلا و علما را مجبور به فرار نموده دوستان را مأیوس و دشمنان را جبری نموده و می‌نماید.

علی زنجانی^۱

بدین ترتیب مادام آقایوف، مادام آقایوف پری شد، و در سالهای بعد نام او به کرات در صدر اسامی هنرمندان تئاترها و اپرت‌های معتبری که در تهران اجرا شد، قرار گرفت.

همکاری بین گروههای فرهنگی و گروههای هنری در عصر مشروطیت، زمینه مناسبی برای رشد و توسعه هنرها و بالاخص هنر تئاتر فراهم ساخت. یکی از این گونه همکاری‌ها، اجرای تئاترهای متعددی بود که از سوی مجمع ایران جوان توسط هنرمندان ارمنی برگزار می‌شد. در ۲۰ بهمن ۱۳۰۰ به مناسبت تجلیل از هفدهمین سال استقرار مشروطیت، مجمع ایران جوان برگزاری مراسم کنسرت موسیقی و اجرای تئاتر را در دستور کار خود قرار داد.

«به افتخار تجلیل هفدهمین سال استقرار مشروطیت

نمایش

تظاهرات و نفوذ عشق

درام در پنج پرده اثر فکر دقیق آقای مرتضی قلی‌خان فرجام در تحت رژیسور مسیو

۱- جریده قانون، ش ۱۰۲، س ۲، ۶ اسفند ۱۳۰۱، صص ۳ و ۴.

کریستابل ماتار آرتیست معروف دراماتیک ارمنه که چندی است در تهران توقف نموده به اشتراک یک عده جوانان با ذوق به زبان فارسی در لیله دوشنبه ۱۵ جمادی الثانی بمعرض نمایش گذارده خواهد شد.

ارکستر باشکوهی نیز با تصنیف جدید سه گاه و نغمه‌های تازه درآمد، مرکب از یک عده جوانان موسیقی دان در ضمن نمایش مترنم خواهد بود.

آقایانی که به مناسبت هفدهمین سال استقرار مشروطیت احساس مسرت و شادمانی می‌نمایند و میل دارند قبلاً بلیط دریافت و هیأت مؤسسه مذکوره و مصنف جوان را تشویق فرمایند به محل‌های زیر رجوع فرمایند:

خیابان لاله‌زار، دواخانه اتحادیه و مغازه یوسف مصری - خیابان ناصریه دواخانه ناصری و مغازه آذربایجان و شرکت ژانت وین مارشد - خیابان چراغ برق، دواخانه پاستور و مغازه آذیر. شب نمایش درب گرانند هتل.

هیأت جوان.^۱

یک ماه بعد گروه دیگری از هنرمندان ارمنی نمایش‌های معروف «زن گنگ، عشق و وطن، جعفرخان از فرنگ آمده و پرده‌های مجسم یا تابلو ویوان» (vivant) را در چارچوب برنامه‌ها مجمع ایران جوان، اجرا کردند.

«اعلان»

نظر به لزوم ترویج و تکمیل تئاتر و نمایشات که مؤثرتر ... مدرسه تهذیب اخلاق عمومی می‌باشد.

ایران جوان

شب نشینی جالب توجه با پرگرام به لیستی که ذیلاً شرح داده می‌شود تهیه دیده و در

سالن گراند هتل در ليله ۲۹ حوت به معرض نمايش خواهد گذاشت.
آرتيست‌هاى معروف مادام و مسيو طريان و يك عده آماتور ماهر ديگر در اين نمايش
شرکت خواهند داشت.

پرگرام زن گنگ

كمدى در دو پرده ترجمه از آناٲل فرانس

عشق و وطن

درام در يك پرده تصنيف آقاى ميرزا على اكبرخان سياسى

جغفرخان از فرنگ آمده

كمدى در يك پرده تيف على نوروز

پرده‌هاى مجسم يا تابلو ويوان

قيمت بليط از ۳ الى ۴۰ قران

محل فروش بليط قبل از شب نمايش: مطبعه مدرن و دفتر گراند هتل.

هيئت مديره ايران جوان.^۱

بدین ترتیب از مجموع تلاش هنرمندان و گروه‌های هنری ارمنی و مساعدت
بسیاری از هنرمندان و رجال فرهنگی و گروه‌های ایرانی، گام‌های بلندی در معرفی
هنر تئاتر در ایران در زمان مشروطیت برداشته شد.

پایان.